

МИСТЕЦТВО

УДК 7.072.3

Алла Дмитренко
(Луцьк, Україна)

ЗНАВЕЦТВО ЯК ІСТОРИЧНИЙ ПОПЕРЕДНИК АТРИБУЦІЇ ТА ЕКСПЕРТИЗИ

Висвітлено суть знавецтва, як історичного явища і попередника атрибуції та експертизи творів мистецтва. Проаналізовано дослідження, автори яких торкаються проблем знавецтва. Відзначено зміни у розумінні знавецтва дослідниками та його визначення у словниках. Розглянуто суть поняття «знавці» та виокремлено їх типи. Показано зародження знавецтва в Україні.

Ключові слова: знавецтво, атрибуція, експертиза, знавці, знавці-колекціонери, знавці-музейники, знавці-аматори.

CONNOISSEURSHIP AS A HISTORICAL PRECURSOR OF ATTRIBUTION AND EXPERTISE

The essence of connoisseurship as a historical phenomenon and a precursor of attribution and examination of works of art is highlighted. Researches whose authors touch on the problems of connoisseurship are analyzed. Changes in the understanding of connoisseurship by researchers and its definition in dictionaries are noted. The essence of the concept of "connoisseur" is considered and their types are distinguished. The emergence of connoisseurship in Ukraine is shown.

Key words: connoisseurship, attribution, expertise, connoisseurs, connoisseurs-collectors, connoisseurs-museums, connoisseurs-amateurs.

Розвиток художнього ринку (артринку) неможливий без експертів-знавців, які спроможні визначити справжність мистецького твору чи іншої культурної цінності. Це актуалізує дослідження питань, пов'язаних з експертною діяльністю та її історичним розвитком.

В останні роки з'являються публікації, які так чи інакше торкаються проблем історії експертної діяльності та суті знавецтва як історичного попередника атрибуції та експертизи. Серед дослідників – Т. Тимченко, яка не тільки відзначила існування розбіжності між поняттями «атрибуція» та «експертиза», а й простежила основні етапи розвитку знавецтва. Авторка наголошує, що мета знавецтва – атрибуція творів мистецтва. Дослідниця акцентувала на тому, що коріння знавецтва слід шукати ще в Китаї та Давньому Римі, де воно виникає у зв'язку з колекціонуванням творів мистецтва. В Європі знавецтво започатковане в епоху Відродження і пройшло в своєму розвитку кілька етапів: XV–XVI ст., XVII–XVIII ст., XIX – початок XX ст. [6]. Питання знавецтва, атрибуції та експертизи Т. Тимченко (зокрема, і в співавторстві із Д. Петліною) піднімає і в ряді статей, де висвітлює витоки експертної діяльності в Україні, відносячи до знавців-експертів не тільки мистецтвознавців, а й представників технічних наук; піднімає питання ролі

реставраторів у формуванні знавчецько-експертної методики дослідження [5; 7].

Суть знавцтва в контексті дослідження маркетингових технологій у продажі/купівлі творів мистецтва й у зв'язку з «психологією обману» на мистецькому ринку розглядає Д. Акімов, який коротко простежує основні етапи розвитку знавцтва та формування мистецького ринку, виокремлюючи: розвинений (з XVI ст.), класичний (XVII–XVIII ст.), модерний (з кінця XIX ст.) і новітній або сучасний художній ринок. Дослідник наголошує на ролі музеїв у формуванні артринку [1].

Питання ролі знавцтва у виділенні мистецтвознавства як окремої науки та формуванні історії мистецтва як наукової дисципліни наприкінці XIX – на початку XX ст. піднімають І. Удріс та Є. Антонович. Автори наголошують, що знавцями були високоосвічені любителі або ж науковці інших галузей знань. Однак, якщо ми говоримо про XV – початок XX ст., то знавцями в той час були художники, колекціонери і музейники, аматори, а «науковці інших галузей» – це вже сучасне знавцтво. Дослідники відзначають, що знавцям, які спирались на описово-емпіричну методологію, характерна повага до історико-художнього факту, деталей і відсутність узагальнень, що характерно і для українських дослідників кінця XIX ст., які гуртувались довкола «Київської старовини», серед яких – В. Горленко, О. Лазаревський. До знавців відносять й етнографів О. Потєбню і М. Сумцова, архітектора М. Петрова, геральдиста та архівіста В. Лукомського, музеєзнавців М. Біляшівського, Д. Щербаківського, Ф. Ернста, знавцем історичного портрету вважають Тараса Шевченка [2; 8].

О. Федорук не вживає поняття «знавцтво», але, говорячи про «мистецьку атрибуцію» та «мистецьку експертизу» наголошує, що історія атрибуції своїми витоками сягає «давніх давен». Автор виокремлює «інтуїтивний метод» атрибуції характерний ерудованим фахівцям. До таких відносить Д. Горбачова, Б. Возницького, О. Кашубу-Вольвач та ін. [9].

Зростання уваги дослідників до історичних витоків атрибуції та експертизи сприяло й змінам у розумінні самого поняття «знавцтво». Ще десятиліття назад під знавцтвом найчастіше розуміли: розділ мистецтвознавства «пов'язана з встановленням достовірності творів мистецтва, їх авторства, цінності тощо»; напрям у мистецтвознавстві XIX ст.; розділ мистецтвознавства і частину науково-дослідної роботи музеїв та артинку.

У міру зростання зацікавленості знавцтвом змінюється і його розуміння. Сьогодні більшість словників під знавцтвом розуміють саме практичні знання: «Володіння практичними знаннями, необхідними для визначення достовірності мистецького твору, його авторства, часу і місця створення» («Горох», «Тлумачний словник української мови», «Словник української мови» та ін.).

Як розуміють знавцтво дослідники? І. Удріс не дає прямого визначення цього поняття, але зауважує, що знавцтво відіграло «поважну роль у формуванні історії мистецтва як наукової дисципліни» і «запропонувало суму конкретних знань, що базуються на фактах як основу мистецтвознавства» [2; с. 36; 8, с. 113].

Т. Тимченко визначає знавцтво, з одного боку, як «історичний різновид атрибуційної діяльності», «прообраз сучасної експертизи», «як історичне явище у Західній Європі»; з іншого, як «напрямок у мистецтвознавстві, що має

на меті вдосконалення методик атрибуції». Звідси – знавець той, хто володіє знаннями про мистецтво, розвиває та вдосконалює атрибуційну діяльність [6, с. 6, 13].

Отже, під знавцем розуміють:

- 1) історичний різновид атрибуційної діяльності, тобто, саме знавцтво є попередником наукової атрибуції;
- 2) розділ або напрям мистецтвознавства;
- 3) метод вивчення мистецтва / метод мистецтвознавства;
- 4) прообраз сучасної експертизи;
- 5) ерудицію, володіння певними знаннями, необхідними для визначення справжності художнього твору;
- 6) складову науково-дослідної роботи музею і діяльність, безпосередньо пов'язана з художнім / антикварним ринком.

Синонімами до слова «знавцтво» в українській мові можуть бути: ерудиція / ерудованість, глибокі знання, компетентність, поінформованість ін.

Вважається, що знавцтво, як історичне явище, зародилось в Європі в епоху Відродження з початком колекціонування творів мистецтва. Саме в «золотий період колекціонування» (XV–XVIII ст.), разом з попитом на твори мистецтва, почалося їх фальшування. Кожна хвиля популярності того чи іншого мистецького явища викликала появу підробок, а отже, з'являлась потреба у фахівцях-знавцях, які краще за інших розуміють твори мистецтва, уміють визначити їх авторство, можуть розпізнати оригінал і підробку й визначити художню цінність твору мистецтва, які згодом отримали назву «знавців».

Можна виокремити наступні етапи в розвитку європейського знавцтва: XV–XVI ст. – зародження знавцтва, перші праці італійських теоретиків мистецтва, які стали базою для подальших пошуків у цій галузі (Леон-Баттіста Альберт, Лоренцо Гіберті, Джорджо Вазарі); XVII–XVIII ст. – зародження «північного» знавцтва – знавці Голландії, Німеччини та ін. (Карел ван Мандер, Йоахим фон Зандрарт, Якоб Фолькман, Дезальє д'Аржанвіль), характеризується формуванням знавцтва як попередника атрибуції та експертизи; XIX – початок XX ст. – перетворення знавцтва на наукову атрибуцію та експертизу (Джованні Мореллі, Бернард Беренсон, Макс Фрідлендер та ін).

У XVII ст., твори мистецтва починають сприйматись як товар або спосіб вигідного вкладення капіталів. Поширення колекціонування вимагало все більшої кількості знавців. У цей час і виникає поняття «знавець». У Франції XVII ст. знавцями вважали тих, хто мав здатність судити про літературний твір, а пізніше – і про твори мистецтва. Вперше поняття «знавець», у значенні того, хто знає мистецтво, з'явилося у французькій мові у 1670 р. В Італії так називали аматорів на протигагу фахівцям, для яких мистецтво було професією. Цей термін прижився і в Британії, де ним називали аристократа, який повернувся з «гранд-туру» і вважав себе і знавцем художніх творів, мода на збирання яких тоді поширилася у цій країні. Збереглися згадки про збирання експертних комісій та проведення експертиз у Голландії. До таких комісій входили художники, антиквари та нотаріус, який письмово потверджував письмовий сертифікат. До прикладу, до складу комісії, яка засідала 16 вересня 1653 р., входив торговець творами мистецтва два аматори – знавці живопису,

шість художників і нотаріус. Пізніше підійшов Рембрандт, який оголосив, що він досліджував цю картину і підтримує комісію [3; 6, с. 70].

У зв'язку з поняттям «знавець» з'явився і термін «знавцтво – вміння атрибутувати художні твори – як колекційні так і музейні предмети.

З XVII ст. знавцтво розвивалося як явище надзвичайної важливості в Італії і, не меншою мірою, у Франції, в якій культурна політика міністрів Людовіка XIV заохочувала колекціонування і в якій були створені академічні художні установи. З розвитком колекціонування у XVIII ст. знавці стали відігравати більшу, ніж раніше в Англії та Шотландії.

Хто такі знавці? Це аж ніяк не фахівці-мистецтвознавці, а:

- високоосвічені аматори, тобто ті, хто не має спеціальної освіти;
- науковці інших галузей знань, що займались переважно атрибуцією мистецьких творів, опираючись на описово-емпіричну методологію [8, с. 113].

Для знавців характерні:

- прекрасна зорова пам'ять – побачивши твір, він одразу ж починає шукати щось знайоме у своїй пам'яті;
- повага до історико-художнього факту: прекрасні знання сюжетів, мотивів, особливостей живописного почерку та технік певного майстра, його попередників і послідовників;
- знання базуються на ретельному вивченні багатьох творів;
- головне для знавця – моментальне схоплення суті твору, перше враження, інтуїтивний здогад, художнє чуття;
- думку знавця часто не можна пояснити, вона стоїть поза критеріями; далі відбувається уточнення і звуження кола припущень.

Знавці мають бути добре обізнаними у тій чи іншій галузі мистецтва і головне, постійно в ній практикуватись, «набивати око». Отриманий диплом аж ніяк не робить людину знавцем. Знавцеві потрібен практичний досвід.

Знавцтво, як історичне явище, було започатковане працями історіографів Лоренцо Гіберті, Джорджо Вазарі та ін. Знавцями ставали художники, які часто консульгували колекціонерів, особливо початківців, продавали твори мистецтва і ставали експертами при з'ясуванні авторства художніх творів. До прикладу, художник Пітер Пауль Рубенс консульгував іспанського короля Філіпа IV з питань колекціонування і сам колекціонував твори мистецтва. Знавцем був художник Ян Вермер Делфтський, який торгував творами мистецтва, так як його особисті твори не користувалися попитом і не давали засобів для існування. Тому Вермер був відомий як експерт із визначення підробок італійського живопису. Знавцем був французький живописець, письменник й історик мистецтва Ежен (Огюст) Фромантен та ін. До знавців іконопису, Т.Тимченко відносить українського художника і графіка Олексу Грищенка, який одним із перших проаналізував живописні якості давньоруської ікони [6, с. 6, 13].

Знавцтво властиве і тим, для кого мистецтво не є основною професією – колекціонерам. До прикладу, подружжя Ханенків листувалося з провідними світовими знавцями мистецтва та аукціонними домами. У «Спогадах колекціонера» Б. Ханенко писав, що полюбив старе мистецтво назавжди і почав активно його вивчати. У передмові до «Спогадів» М. Попов писав, що «Вивчення історії мистецтв, світових музейних зібрань, пошук аналогія,

консультації з провідними європейськими фахівцями Б. І. Ханенко не припиняв протягом усього свого життя» [4; 10, с. 9].

Відкриття загальнодоступних художніх музеїв сприяло формуванню нового типу знавця – знавця-музейника. Необхідність складання каталогів великих музейних зібрань вимагала систематизації та наукової обробки колекції. Співробітники, маючи в наявності великий порівняльний матеріал, дуже швидко накопичували досвід атрибутивної роботи. Знавцями-музейниками були Вільгельм фон Боде, Д. Щербаківський, Б. Возницький та багато інших музейників.

Серед знавців Т. Тищенко виокремлює і аматорів мистецтва. Очевидно, саме аматором можна назвати єпископа Холмським і Белзького, доктора богослов'я Якова Сушу, якому належить перший на українських землях «експертний опис» Холмської ікони Божої Матері, до того ж складений дуже професійно, за усіма стандартами сучасного музеєзнавства. Як зазначають дослідники, така методика з'явилась лише у ХХ ст. [6, с. 6, 13, 34].

Як бачимо, знавецтво є попередником сучасної атрибуції, характерної для музеїв, і експертизи, необхідної на мистецькому ринку. Поява знавців і розвиток знавецтва обумовлений початком колекціонування творів мистецтва, а згодом і супутнім до нього явищем – підробками творів мистецтва. Виникнувши в епоху Відродження, знавецтво частково трансформувалося в мистецтвознавство та історію мистецтва, однак це явище не може зникнути – знавці були, є і будуть. Зародившись до наукової атрибуції та експертизи, знавецтво стало його складовою.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Акімов Д. Маркетинг образотворчого мистецтва: від античних часів до артринку ХХІ століття. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2023. № 2. С. 75–80.
2. Антонович Є., Удріс І. Українське мистецтвознавство кінця ХІХ – початку ХХ століття: дослідження національних форм вітчизняного образотворчого мистецтва: монографія. Кривий Ріг, 2015. 300 с.
3. Експертиза живопису: як це було у ХVІІ столітті. URL: <https://thestatussymbol.com/expertise-kak-eto-bilo-v-17-veke/>.
4. Процюк А. Полювання на красу: як подружжя Ханенків зробило колекціонування справою життя. URL: <https://media.zagoriy.foundation/speczproyekty/polyuvannya-na-krasu-yak-podruzzhya-hanenkiv-zrobylo-kolekcionuvannya-spravoyu-zhyttya/>.
5. Тимченко Т. Київська школа реставрації станкового малярства (1920–1930 рр.). *Пам'ятки України*. 2001. № 4. С. 48–71. URL: <http://195.20.96.242:5068/kvnaoma-xmlui/handle/123456789/200>.
6. Тимченко Т. Експертиза творів образотворчого мистецтва: живопис (історія та методологія): навч. посіб. Київ: НАКККіМ, 2017. 120 с.: іл.
7. Тимченко Т., Петліна Д. До витоків експертизи живопису в Україні. *Тексти культури: дослідження, інтерпретація*: зб. наук. праць. Київ, 2017. С. 127–154.
8. Удріс І. Українське мистецтвознавство кінця ХІХ – початку ХХ століття у контексті тогочасної європейської науки про мистецтво: ідеї, теорії,